

**EMOTSIONAL INTELLEKT ASOSIDA TALABALARNING RAQAMLI
KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING
METODIK YONDASHUVLARI**

Malikakhon Kamiljanova

Toshkent shahridagi Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: mkamiljanova9@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida talabalarning raqamli kommunikativ kompetentligini emotsional intellekt asosida rivojlantirishning metodik yondashuvlari asoslab berilgan. Tadqiqot dizayn-asosli tadqiqotning (design-based research) loyihalash bosqichiga muvofiq olib borilgan bo'lib, pedagogik modellashtirish, ta'lim natijalari, o'quv faoliyati va baholashni konstruktiv moslashtirish hamda onlayn xulq-atvordagi muammolarning empirik aniqlangan xavf omillarini o'qitish usullariga bog'lash metodlarini o'z ichiga oladi. Natijada to'rtta loyihalash tamoyili ishlab chiqildi va bir-birini to'ldiruvchi beshta yondashuv aniqlashtirildi: real onlayn vaziyatlarni keys-tahlil qilish, emotsional-refleksiv trening, ta'limiy o'yinlar orqali prebanking, tengdoshlar boshchiligidagi ta'lim va loyiha asosida raqamli kontent yaratish. Har bir yondashuv uchun maqsadli kompetentlik komponenti, asosiy usullar va baholash vositalari belgilangan, sakkiz mashg'ulotdan iborat o'quv moduli va to'rt darajali baholash rubrikasi taqdim etilgan. Taklif etilgan loyiha nazariy jihatdan asoslangan, biroq hali empirik sinovdan o'tkazilmagan; uni tajriba-sinovdan o'tkazish shartlari belgilab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli kommunikativ kompetentlik; emotsional intellekt; o'qitish metodikasi; keys-tahlil; prebanking; tengdoshlar boshchiligidagi ta'lim; konstruktiv moslashtirish; oliy ta'lim.

Kirish

Bugungi talabalar kommunikativ hayotining katta qismini onlayn muhitda o'tkazadi. Qanday bahslashish, kelishmovchilikni qanday ifodalash, boshqalarni qo'llab-quvvatlash yoki, aksincha, ranjitishni ular ko'p hollarda auditoriyada emas, aynan shu muhitda o'rganadi. Avvalgi tadqiqotimiz internet-kommunikatsiya yoshlarning o'zini baholashi, emotsional holati va ijtimoiy xulq-atvoriga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatishini, ya'ni bir tomondan faollik va o'zini namoyon etishni kuchaytirib, ikkinchi tomondan xavotir va mas'uliyatsiz xatti-harakatlar xavfini yuzaga keltirishini ko'rsatgan edi [1]. Xalqaro tadqiqotlar ham shunga yaqin xulosaga keladi va, xususan, emotsional intellektni (EI) ijtimoiy tarmoqlardan sog'lom va muammoli foydalanishni farqlovchi omillardan biri sifatida ko'rsatadi: past EI va emotsiyalarni boshqarishdagi qiyinchiliklar muammoli foydalanish bilan barqaror bog'liq [2; 3].

Biroq muammoni e'tirof etishning o'zi o'qituvchiga navbatdagi mashg'ulotda aynan nima qilish kerakligini aytib bermaydi. Xorijiy dasturlarning qiyosiy tahlillari maktablarda qaysi yondashuvlar samara berganini tavsiflaydi, ammo oliy ta'limda sharoit boshqacha: ta'lim oluvchilar kattalardir, auditoriya soatlari cheklangan, har qanday yangi mazmun esa amaldagi fanlar tarkibiga sig'ishi lozim. Shu bois universitetlar uchun metodika nafaqat maqsadlarni, balki oddiy kurslarga integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan aniq yondashuvlar, usullar va baholash tartiblarini ham belgilab berishi kerak.

Maqolaning maqsadi emotsional intellekt asosida talabalarning raqamli kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning metodik yondashuvlarini asoslashdan iborat. Raqamli kommunikativ kompetentlik deganda biz talabaga onlayn muloqotni maqsadli, axloqiy me'yorlarga muvofiq hamda o'z va o'zgalar emotsiyalarini anglagan holda olib borish imkonini beruvchi, motivatsion-qadriyatli, kognitiv, emotsional-refleksiv va faoliyatli komponentlardan tashkil topgan integrativ sifatni tushunamiz. Tadqiqotda ikki savolga javob izlandi: bunday metodika qanday loyihalash tamoyillariga asoslanishi kerak va kompetentlikning har bir komponentiga qaysi yondashuv va usullar mos keladi?

Materiallar va metodlar

Tadqiqot dizayn-asosli tadqiqotning birinchi, loyihalash bosqichiga mos keladi. Ushbu bosqichda pedagogik ta'sir real ta'lim sharoitida sinovdan o'tkazilishi va takomillashtirilishidan oldin nazariya va mavjud dalillar asosida ishlab chiqiladi [4]. Tadqiqotda uchta metoddan foydalanildi. Pedagogik modelashtirish kompetentlik tuzilmasi va o'qitish ketma-ketligini aniqlashga xizmat qildi. J.Biggs taklif etgan konstruktiv moslashtirish (constructive alignment) har bir komponent bo'yicha kutilayotgan ta'lim natijalari, o'quv faoliyati va baholash topshiriqlarining o'zaro muvofiqligini ta'minlash uchun qo'llanildi [5]. Nihoyat, xavf omillarini xaritalash metodi qo'llanildi: ijtimoiy tarmoqlardan muammoli foydalanishning empirik aniqlangan korrelyatlari, jumladan maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatdagi qiyinchiliklar, emotsiyalarni boshqarish strategiyalarining cheklanganligi va impulsni nazorat qilishdagi muammolar [3] o'qitishning nishonlari sifatida qaralib, samaradorligi dalillangan usullar bilan muvofiqlashtirildi.

Nazariy asos sifatida Elning qobiliyatlar modeli olindi. Unga ko'ra emotsiyalarni idrok etish, ulardan foydalanish, ularni tushunish va boshqarish o'rganish mumkin bo'lgan ko'nikmalardir [6]. Shuningdek, emotsiyalarni boshqarishning jarayonli modeli [7], tajribaviy ta'lim nazariyasi [8] va refleksiv amaliyot g'oyasiga [9] tayanildi. O'qitish samaradorligiga oid dalillar ijtimoiy-emotsional ta'lim (SEL) va media savodxonlik dasturlarining meta-tahlillaridan [10; 11] hamda baholangan dasturlardan [12; 13; 14] olindi.

Natijalar

Loyihalash tamoyillari

Tahlil natijasida metodika tayanadigan to'rtta tamoyil aniqlandi. Birinchisi aniqlik tamoyili bo'lib, unga ko'ra onlayn muloqot uchun ahamiyatli emotsional ko'nikmalar nomlanadi, namoyish qilinadi va mashq qilinadi. Bu muvaffaqiyatli SEL dasturlariga xos bo'lgan izchil, faol, maqsadli va aniq (SAFE) o'qitish xususiyatlariga mos keladi [10]. Ikkinchisi kenglikdan ko'ra davomiylik

tamoyilidir: mashg'ulotlar soni ko'p bo'lgan media savodxonlik dasturlari kattaroq, komponentlari ko'p bo'lganlari esa kichikroq samara bergani sababli [11] metodika butun modul davomida amalga oshiriladigan cheklangan sondagi yondashuvlarga jamlanadi. Uchinchi autentiklik tamoyili: o'quv topshiriqlari mavhum qoidalar emas, balki talabalarga tanish bo'lgan real onlayn vaziyatlar asosida tuziladi. To'rtinchi ijtimoiy o'lchov tamoyili bo'lib, RULER va NoTrap! dasturlarida bo'lgani kabi tengdoshlar va guruh muhiti o'zgarish resursi sifatida foydalaniladi [12; 13].

Metodik yondashuvlar

Ushbu tamoyillar asosida bir-birini to'ldiruvchi beshta yondashuv aniqlashtirildi (1-jadval). Keys-tahlil yondashuvi ijtimoiy tarmoq va messenjerlardan olingan anonimlashtirilgan vaziyatlardan foydalanadi: izohlar ostida avj olayotgan nizo, guruhdoshni noto'g'ri tasvirlovchi post yoki bir a'zoni chetda qoldiradigan guruh chati shular jumlasidandir. Talabalar har bir ishtirokchining emotsiyalarini tahlil qiladi, oqibatlarni bashorat qiladi va muqobil javoblarni shakllantiradi. Yondashuv kognitiv va emotsional-refleksiv komponentlarni rivojlantiradi hamda muammoli ta'lim an'analariga tayanadi [15].

1-jadval. Metodik yondashuvlar, maqsadli komponentlar va baholash

Yondashuv	Asosiy komponent	Asosiy usullar	Baholash
Keys-tahlil	Kognitiv; emotsional-refleksiv	Real onlayn nizolarni tahlil qilish; ishtirokchilar emotsiyalarini xaritalash; muqobil javoblar tuzish	Keys yechimini rubrika asosida baholash
Emotsional-refleksiv trening	Emotsional-refleksiv	Matnli xabarlardagi emotsiyalarni nomlash; "post yozishdan oldin pauza"; provokatsion izohlarni qayta baholash	EmIn so'rovnomasi [17]; o'zini kuzatish kundaligi

Yondashuv	Asosiy komponent	Asosiy usullar	Baholash
Ta'limiy o'yinlar orqali prebanking	Kognitiv; motivatsion-qadriyatli	Dezinformatsiyaga oid o'yin va undan keyingi tahliliy suhbat (debrifing)	Manipulyativ postlarni aniqlash testi
Tengdoshlar boshchiligidagi ta'lim	Faoliyatli; motivatsion-qadriyatli	Tayyorlangan talaba-fasilitatorlar onlayn dilemmalarni kichik guruhlarda muhokama qiladi	Kuzatuv varaqasi; tengdoshlar fikri
Loyiha asosida kontent yaratish	Faoliyatli	Guruhlar real auditoriya uchun konstruktiv kontent tayyorlaydi	Mahsulotni baholash; guruh refleksiya

Emotsional-refleksiv trening muloqot jarayonidagi o'zini boshqarishga yo'naltirilgan. Matnli muloqotda yuz ifodasi va ohang bo'lmagani sababli suhbatdoshning niyatini noto'g'ri tushunish ehtimoli yuqori. Talabalar namunaviy xabarlarda ifodalangan emotsiyalarni aniqlash, o'z reaksiyalarini aniq so'zlar bilan nomlash va "post yozishdan oldin pauza" usulini qo'llashni mashq qiladi. Bu usul impulsiv javobni to'xtatib, kognitiv qayta baholash uchun imkon yaratadi; J.Gross ushbu strategiyani emotsiyani bostirishga nisbatan moslashuvchanroq deb hisoblaydi [7]. Usul muammoli foydalanuvchilarda aniqlangan impulsni nazorat qilish va emotsiyalarni boshqarishdagi qiyinchiliklarga bevosita javob beradi [3].

Prebanking psixologik emlash (inokulyatsiya) g'oyasiga asoslanadi. J.Roozenbeek va S.van der Linden o'rgangan brauzer o'yinida ishtirokchilar soxta yangiliklar muallifi rolini bajaradi va manipulyatsiya usullarini kuchsizlantirilgan shaklda faol qo'llash orqali ularni yaxshiroq taniy boshlaydi [16]. Bizning metodikamizda o'yindan so'ng tuzilmali debrifing o'tkaziladi: talabalar har bir usulni u foydalanadigan qo'rquv, g'azab yoki guruhga mansublik kabi emotsiyalar bilan bog'laydi. Tengdoshlar boshchiligidagi ta'lim NoTrap! dasturi mantiqini universitet sharoitiga moslashtiradi: oz sonli ko'ngillilar dastlabki tayyorgarlikdan o'tib, muhokama guruhlarini boshqaradi, bu esa boshqa talabalar uchun xabarning ishonchliligini oshiradi [13]. Nihoyat, loyiha asosida kontent yaratishda guruhlar onlayn muloqotning real muammosiga bag'ishlangan qisqa kompaniya, podkast

epizodi yoki postlar to'plamini tayyorlaydi; shu tariqa kompetentlik autentik faoliyatda namoyon bo'ladi [8].

O'quv moduli

Yondashuvlar "Ijtimoiy psixologiya", "Muloqot psixologiyasi" yoki "Sotsiologiya" kabi kurslarga integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan sakkiz mashg'ulotli modulga birlashtirilgan (2-jadval). Ketma-ketlik diagnostika va anglashdan ko'nikmalarni mashq qilishga, so'ngra ularni mustaqil qo'llashga qarab boradi. Bu D.Kolbning aniq tajriba, refleksiya, konseptuallashtirish va faol eksperimentlashdan iborat tajribaviy ta'lim sikliga mos keladi [8].

2-jadval. O'quv modulining tuzilishi

Mashg'ulot	Mavzu	Yetakchi yondashuv va faoliyat turlari
1	Diagnostika va mening "raqamli portretim"	Dastlabki test; bir haftalik onlayn faollik kundaligi topshirig'i
2	Matnli muloqotdagi emotsiyalar	Emotsional-refleksiv trening; xabarlardagi emotsiyalarni nomlash va talqin qilish
3	Izohlar ostidagi nizo	Keys-tahlil; muqobil javoblar tuzish
4	Manipulyatsiya va dezinformatsiya	Prebanking o'yini va debriefing
5	Guvohlar va kiberbulling	Dilemmalarni tengdoshlar boshchiligida guruhda muhokama qilish
6	Onlayn muhitda impulsni boshqarish	"Post yozishdan oldin pauza" mashqi; qayta baholash mashqlari
7-8	Konstruktiv kontent yaratish; refleksiya	Loyiha taqdimoti; portfolio; yakuniy test

Baholash uchun to'rt darajali rubrika ishlab chiqildi. Boshlang'ich darajada talaba onlayn vaziyatlarni faqat o'z nuqtayi nazaridan tasvirlaydi va impulsiv javob beradi. Bazaviy darajada talaba boshqa ishtirokchilarning emotsiyalarini taniydi, biroq bu bilimdan amalda kam foydalanadi. Samarali darajada talaba tanish vaziyatlarda izchil ravishda konstruktiv javoblarni tanlaydi. Ijodiy darajada talaba ushbu strategiyalarni yangi vaziyatlarga ko'chiradi va boshqalarga ham shunday qilishda yordam beradi. Darajalar so'rovnoma ballarini keys yechimlari va loyiha

mahsulotlarining ekspert baholari bilan uyg'unlashtirish orqali aniqlanadi.

Muhokama

Taklif etilgan yondashuvlar alohida olinganda yangi emas; ularning ilmiy ahamiyati qanday birlashtirilgani va o'zaro muvofiqlashtirilganida namoyon bo'ladi. Har bir yondashuv kompetentlikning muayyan komponenti va muayyan xavf omili bilan bog'langan, modul esa media savodxonlikka oid dalillar tavsiya etganidek, davomiylikni saqlash maqsadida beshta yondashuv bilan cheklangan [11]. Bu metodikani oliy ta'limdagi o'qitish sharoitlariga moslashtiradi: butun kursni raqamli muloqotga bag'ishlash imkoni bo'lmasa-da, amaldagi fan doirasida bir necha mashg'ulot ajratish mumkin.

Ayrim xavflarni ham e'tirof etish lozim. Materiallar puxta anonimlashtirilmasa, keys bilan ishlash zararli kontentni qayta tarqatishi mumkin. Debriefing sust o'tkazilsa, ta'limiy o'yinlar ko'ngilochar mashg'ulot sifatida qabul qilinishi ehtimoli bor; emlash samarasi o'yinning o'zidan ko'ra faol refleksiyaga bog'liq [16]. NoTrap! mualliflari ta'kidlaganidek, tengdoshlar boshchiligidagi shakllar fasilitatorlarni tanlash va tayyorlashni talab qiladi [13]. Va nihoyat, EI treningining universitet talabalariga ta'siri boshqa katta yoshdagi guruhlariga qaraganda kichikroq bo'lishga moyil. Bu real kutilmalarni shakllantirish hamda EmIn so'rovnomasi [17] va K.Yangning internet-qaramlik testi [18] kabi o'zini baholash vositalarini kuzatuv va ekspert baholash bilan birga qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, metodika hozircha faqat nazariy jihatdan asoslangan. Uning samaradorligi tajriba va nazorat guruhlarida ishtirokida bir semestrlik kvazi-eksperimentda tekshiriladi. Bunda yuqorida bayon etilgan rubrika, darajalar taqsimoti uchun Pirsonning χ^2 mezoni hamda o'rtacha ballar uchun Styudentning t-mezoni va Koen d (Cohen's d) ko'rsatkichidan foydalaniladi.

Xulosa

Talabalarning raqamli kommunikativ kompetentligini rivojlantirish ularni onlayn xavflar haqida xabardor qilishning o'zi bilan cheklanmaydi. Tadqiqotda

to'rtta loyihalash tamoyili, ya'ni aniqlik, kenglikdan ko'ra davomiylik, autentiklik va ijtimoiy o'lchov asoslab berildi hamda beshta metodik yondashuv aniqlashtirildi: keys-tahlil, emotsional-refleksiv trening, ta'limiy o'yinlar orqali prebanking, tengdoshlar boshchiligidagi ta'lim va loyiha asosida kontent yaratish. Kompetentlik komponentlari, xavf omillari va baholash vositalari bilan muvofiqlashtirilgan ushbu yondashuvlar ijtimoiy-gumanitar fanlarga integratsiya qilinishi mumkin bo'lgan sakkiz mashg'ulotli modulni tashkil etadi. Uni tajriba-sinovdan o'tkazish tadqiqotning keyingi bosqichi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kamiljanova M. The influence of internet communication means on the social and psychological characteristics of youth and their social behavior // Sustainable Agriculture. – 2025. – Vol. 4, No. 28. – P. 5–7. – DOI: 10.5281/zenodo.17990622.
2. Piccerillo L., Digennaro S. Adolescent social media use and emotional intelligence: A systematic review // Adolescent Research Review. – 2025. – Vol. 10, No. 2. – P. 201–218. – DOI: 10.1007/s40894-024-00245-z.
3. Wartberg L., Thomasius R., Paschke K. The relevance of emotion regulation, procrastination, and perceived stress for problematic social media use in a representative sample of children and adolescents // Computers in Human Behavior. – 2021. – Vol. 121. – Art. 106788.
4. Wang F., Hannafin M. J. Design-based research and technology-enhanced learning environments // Educational Technology Research and Development. – 2005. – Vol. 53, No. 4. – P. 5–23.
5. Biggs J. Enhancing teaching through constructive alignment // Higher Education. – 1996. – Vol. 32, No. 3. – P. 347–364.
6. Brackett M. A., Rivers S. E., Salovey P. Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success // Social and Personality Psychology Compass. – 2011. – Vol. 5, No. 1. – P. 88–103.
7. Gross J. J. The emerging field of emotion regulation: An integrative review // Review of General Psychology. – 1998. – Vol. 2, No. 3. – P. 271–299.
8. Kolb D. A. Experiential learning: Experience as the source of learning and

development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.

9. Schön D. A. The reflective practitioner: How professionals think in action. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.

10. Durlak J. A., Weissberg R. P., Dymnicki A. B., Taylor R. D., Schellinger K. B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions // Child Development. – 2011. – Vol. 82, No. 1. – P. 405–432.

11. Jeong S.-H., Cho H., Hwang Y. Media literacy interventions: A meta-analytic review // Journal of Communication. – 2012. – Vol. 62, No. 3. – P. 454–472. – DOI: 10.1111/j.1460-2466.2012.01643.x.

12. Rivers S. E., Brackett M. A., Reyes M. R., Elbertson N. A., Salovey P. Improving the social and emotional climate of classrooms: A clustered randomized controlled trial testing the RULER Approach // Prevention Science. – 2013. – Vol. 14, No. 1. – P. 77–87.

13. Palladino B. E., Nocentini A., Menesini E. Evidence-based intervention against bullying and cyberbullying: Evaluation of the NoTrap! program in two independent trials // Aggressive Behavior. – 2016. – Vol. 42, No. 2. – P. 194–206.

14. Ortega-Ruiz R., Del Rey R., Casas J. A. Knowing, building and living together on internet and social networks: The ConRed cyberbullying prevention program // International Journal of Conflict and Violence. – 2012. – Vol. 6, No. 2. – P. 302–312.

15. Hmelo-Silver C. E. Problem-based learning: What and how do students learn? // Educational Psychology Review. – 2004. – Vol. 16, No. 3. – P. 235–266.

16. Roozenbeek J., van der Linden S. Fake news game confers psychological resistance against online misinformation // Palgrave Communications. – 2019. – Vol. 5. – Art. 65. – DOI: 10.1057/s41599-019-0279-9.

17. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3–22.

18. Young K. S. Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction. – New York: John Wiley & Sons, 1998. – 248 p.